

Türk dillərində labiallaşma hadisəsi və onun dialekt və şivələrdə substrat qalıqları

Mahirə Hüseynova
filologiya elmləri doktoru, professor

Bu iş Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Elmin İnkişafı Fondunun maliyyə yardımı ilə yerinə yetirilmişdir – Qrant № EIF/MQM/Elm-Təhsil-1-2016-1(26)-71/07/5-M-23

Xülasə

Dilin tarixində və dialektoloji sistemində elə maraqlı faktlara rast gəlirik ki, bu faktlar müəyyən dərəcədə araşdırılsa da, hərtərəfli araşdırılmasını gözləyir. Bu hadisələrdən biri də “labiallaşma” hadisəsidir ki, bu da dilimizin müxtəlif dialekt və şivələrində özünü göstərməkdədir. “Labiallaşma” funksionallaşmış terminlərdəndir. Hadisəyə çevrilmiş bu fonetik hadisə derivatları ilə fərqlənir. Bir sıra tədqiqatlarda bu termin – anlayış “birinci labiallaşma; ikinci labiallaşma” və “üçüncü labiallaşma” adı ilə təhlil olunmuşdur. Bunlar komponentlərin sayına, variantlarına, qısa və bütöv formalarına görə həmin bölgülərə ayrılmışdır.

Dilin fonetik sistemində diqqət çəkən və maraqlı, ciddi tədqiqat tələb edən hadisələrdən biri də labiallaşma hadisəsidir. Tədqiqat göstərir ki, labiallaşma qədim dillər üçün xarakterik olan fonetik dəyişmədir. Onun müxtəlif derivatları – törəmələri dildə və dialektlərdə meydana çıxır. Labiallaşma əsas fonetik prosesdir, səslərin keçid prosesidir. Mövqə dəyişməsidir (a~o, o~a).

oa diftonqu Azərbaycan dilinin Quba, Şəki, Cəlilabad, Lerik dialekt və şivələrinə xasdır. Məs.: boat > boyat, boanu > boyuna, oa > ova, nənoa > nənənə, atoa > atana və s.

Açar sözlər: labiallaşma, substrat qalıqlar, mövqə dəyişməsi, qarşılıqlı təsirlər, kombinator şərait

Феномен лабиализации в турецких языках и его субстратные остатки в диалектах и говорах

Махира Гусейнова
доктор филологических наук, профессор

Работа выполнена при финансовой поддержке Фонда развития науки при Президенте Азербайджанской Республики - Грант № EIF / MQM / Наука-Образование-1-2016-1 (26) -71 / 07/5-M- 23

Резюме

Мы сталкиваемся с такими интересными фактами в истории и диалектологической системе языка, что, хотя эти факты в определенной степени изучены, они ждут всестороннего изучения. Одним из таких явлений является «лабиализация», которая отражается в различных диалектах и говорах нашего языка. «Лабиализация» - один из функционализированных терминов. Это фонетическое событие, ставшее событием, отличается своими производными. В ряде исследований этот термин был придуман как «первая лабиализация; вторая лабиализация» и «третья лабиализация». Они делятся на эти части по количеству компонентов, вариантов, кратких и целых форм.

Одним из событий, привлекающих внимание к фонетической системе языка и требующего интересного и серьезного исследования, является феномен лабиализации. Исследования показывают, что лабиализация - это фонетическое изменение, характерное для древних языков. Его различные производные появляются в языках и диалектах. Лабиализация - основной фонетический процесс, процесс перехода звуков. Это смена позиции (a ~ o, o ~ a).

Дифтонг o ~ a характерен для губинских, шекинских, джалилабадских, лерикских диалектов и говоров азербайджанского языка. Например: boat > boyat, boanu > boyuna, oa > ova, nənoa > nənənə, atoa > atana и т. Д.

Ключевые слова: лабиализация, субстратные остатки, изменение положения, взаимодействия, комбинаторные условия.

The phenomenon of labialization in Turkish languages and its substrate remnants in dialects and accents

Mahira Huseynova
Doctor of Philology, Professor

This work was supported by the Science Development Fund under the President of the Republic of Azerbaijan - Grant No. EIF / MQM / Science-Education-1-2016-1 (26) -71 / 07/5-M-23

Summary

We are faced with such interesting facts in the history and dialectological system of the language that, although these facts have been studied to a certain extent, they await a comprehensive study. One of these

phenomena is "labialization", which is reflected in various dialects and accents of our language. "Labialization" is one of the functionalized terms. This phonetic event, which has become an event, is distinguished by its derivatives. In a number of studies, this term was coined as "the first labialization; second labialization "and" third labialization ". They are divided into these parts according to the number of components, options, short and whole forms.

One of the events that draws attention to the phonetic system of the language and requires interesting and serious research is the phenomenon of labialization. Research shows that labialization is a phonetic change common to ancient languages. Its various derivatives appear in languages and dialects. Labialization is the main phonetic process, the process of the transition of sounds. This is a change of position (a ~ o, o ~ a).

The diphthong o ~ a is characteristic of the Guba, Sheki, Jalilabad, Lerik dialects and dialects of the Azerbaijani language. For instance: **boat** > **boyat**, **boanu** > **boyuna**, **oa** > **ova**, **nənoa** > **nənənə**, **atoa** > **atana** and so on.

Key words: *labialization, substrate residues, position change, interactions, combinatorial conditions.*

Aktuallıq: Dilin tarixi köklərini əks etdimək baxımından dialektlərin ən etibarlı mənbə olduğu fikrinə əsaslanaraq deyə bilərik ki, mövzu olduqca aktualdır. Dilin mövcud olmasının əsas şərtlərinin səslər, sözlər olduğunu nəzərə alsaq, həmin səslərin dialect və şivələrdə müasir dövrə qədər qorunaraq intensiv şəkildə işlənməsi kimi linqvistik prosesləri dialektoloji araşdırmalar nəticəsində müəyyələşdirmək mümkündür.

Annnotasiya. Məqalədə türk dillərinin sait səslərinin mövqe dəyişmələri əvvəlki tədqiqatlara istinadən araşdırılır, müvafiq təhlillər aparılır.

Giriş. Dildə mütəmadi hadisələr baş verir. Dilin bütün səviyyələrində həmin hadisələrlə rastlaşmaq mümkündür. Danışiq səsləri ilə əlaqədar hadisələrin yarandığı tarix daha qədimdir.

Dil hadisələri müəyyən struktur və sistem qanunauyğunluqları çərçivəsində inkişaf prosesi keçirmiş, ən qədim epoxalardan müasir səviyyələrdə də həmin qanunauyğunluqlar saxlanmışdır.

Danışiq səsləri, təkcə nitqin elementləri kimi yox, həm də hər hansı bir dilin mövcudluq vasitəsi olaraq çıxış edir. Əgər dildəki mövcud hadisələri nəzərdən keçirməli olsaq, sözügedən hadisə daima bu və ya başqa baxımdan səslənən nitqlə bağlı olacaq. Bununla belə, dildə səslərin özünəxas özəllikləri vardır, bu baxımdan linqvistikanın xüsusi bir bölməsi – fonetika və fonologiya həmin əlamətləri öyrənməklə məşğuldur.

Qeyd edək ki, fonetik sistemdə hər hansı bir hadisəni (nitqlə bağlı) **qarşılıqlı təsirlər** yaradır. (1, s.297)

Bəllidir ki, nitq prosesində səslər daima bir-birilə qarşılıqlı təsirdə özünü göstərir. Səslərin qarşılıqlı təsirinin əlbəttə, rolu, əhəmiyyətini inkar etmək olmaz. Biz bu yazıda həmin qarşılıqlı təsiri **labiallaşma** adlanan hadisə üzrə nəzərdən keçirməyi qarşımıza məqsəd olaraq qoymuşuq.

Digər fonetik hadisələr kimi, **labiallaşma** (rus dilində лабиализация) hadisəsi də qanunauyğun şəkildə baş verir. Məhz buna görə də XIX yüzildən etibarən, elmdə nitqin səs strukturunun təkamülünü, inkişafını idarə edən fonetik qanunlar, hadisələr barədə mülahizələr, fikirlər dolaşmaqdadır.

Səs haqqında "kəşf edilmiş qanunlar", bir dilin inkişafının ayrı-ayrı dövrlərində yaxud qohum dillər arasında, necə dəyərlər, səslərin uyğunluğunu təyin etməyə xidmət edir.

Onu da göstərmək lazımdır ki, dillərin, dialektlərin qohumluq problemlərini dərk etmək, nitqin səs quruluşunun inkişafındakı qanunauyğun halları başa düşməkdən ötrü fonetik uyğunluqları tədqiqatlar prosesində müəyyənələşdirmək zərurəti yaranır və bunun, şübhəsiz, əhəmiyyəti böyükdür.

Dildə "hadisə qanundan zəngindir". Dilin hadisələri sonsuz dərəcədə müxtəlif və mürəkkəbdir. Məlumdur ki, qanun hadisələrin bütün zənginliklərini də əhatə etmək iqtidarında deyil.

Hadisə dəyişmələrlə xarakterizə olunur: Bunların müəyyən səbəbləri vardır. Bu cür dəyişmələrin səbəbləri dildən kənar yox, dilin özündə, onun daxili inkişafını tənzimləyən qanunlarda arayıb-axtarmaq gərəkdir.

M.Yusifov yazır: "Fonetik hadisələr səslərin söz tərkibində bir-birilə əlaqə və münasibətləri əsasında baş verir. Səslərin birinin digərinə təsiri, başlıca olaraq, nitqin tələblərinə uyğun "qanunauyğunluqlar əsasında baş verir" (2, 173)

Dilin fonetik sistemində diqqət çəkən hadisələrdən biri də labiallaşma hadisəsidir. O.S.Axmanova linqvistik terminlər lüğətində yazır: "Лабиализация (огубления, округления). Səsin belə tələffüzü nəticəsində dodaqlar irəli çəkilir, genəlir, dairəvi çevrə formalaşır.

O.S.Axmanova səslərin labiallaşmasını, güclü labiallaşma, zəif labiallaşma, şəraitlərin labiallaşması, labiallaşmanın artikulyasiyası, samitlərin labiallaşması məsələlərində də bəhs edir (3, 213)

İzəhlil dilçilik terminləri lüğətində labializasiyanın "dodaq saitlərinin yaranması hadisəsi" olması qeyd olunur. Belə ki, dodaq saitləri (o, ö, ie) tələffüz olunarkən dodaqlar qabağa doğru uzanır və dairəvi vəziyyət alır. Bu zaman dodaq saitlərinin yaranması hadisəsi baş verir (4, 418).

Türk dilləri və dialektlərində sözügedən bu hadisə aktiv proseslərdəndir. Həmin dillərdə bəhs etdiyimiz hadisədə belə bir proses müşahidə olunur ki, arxa sıraya aid açıq damaq samitlərindən dilarxası və dilönü dodaq samitinə keçid olduğu halda dilönü dodaq samitinə keçid vardır. Dilarxası qapalı damaq

samitindən yalnız dilarxası qapalı dodaq saitinə dilönü qapalı damaq saitindən isə dilönü qapalı dodaq saitinə keçid mümkündür. (5, 14).

Türk dillərində və onun dialektlərində labiallaşma hadisəsi sözün tələffüzünə əsaslanır.

Türk dillərində labiallaşma kombinator şəraitdə gerçəkləşir. Daha doğrusu, prosesdə kombinator variant formalaşır. İki səs bir-birini istisna edən əhatədə gəlir, onlar eyni fonemin kombinator variantları (allofonları) sayılırlar. Məs.: düz ~ daz sözlərində dodaqlanan [d⁰] və dilin geriye çəkilməsi ilə tələffüz olunan [d] kombinator variantlardır. Burada kombinator uzunluqdan da söhbət gedə bilər. Bu fonoloji cəhətdən relevant olmayan lakin qonşu fonemlərin təsiri ilə əmələ gələn uzunluqdur. Bir daha qeyd etmək olar ki, nitq axını akustik baxımdan bilavasitə bir-birinin ardınca tələffüz edilən səslər zəncirini xatırladı. Bunun nəticəsində səslər arasında qarşılıqlı əlaqələr səslər arasında (məs.: a-o) qarşılıqlı əlaqələr baş verir və müəyyən münasibətlər yaranır. Qarşılıqlı təsir nəticəsində **a** ~ **o**-nun tərsinə dəyişməsi əlbəttə, kombinator və ya əlaqəli dəyişmədir. Dünyanın bütün dillərində əlaqəli səs dəyişmələri vardır, çünki bu hadisələr ümumi fizioloji əsas – nitq orqanlarının fəaliyyətinə əsaslanır.

A.M.Şerbak bir sıra türk dillərində, məsələn, çuvaş, tatar və başqırd dillərində **a**, **o**, **u** labiallaşmasının fonetik səviyyədə baş verdiyini göstərir. A.Şerbak türk dilləri və dialektlərində kombinator labiallaşmanın bir hadisə kimi geniş yayıldığını aşağıdakı nümunələrlə sübut edir: uyğur dili və dialektlərində; baş-boş (dialektde), baba-boba, barmağ-bolmağ, divan-dovan, dəvə -döve, nəvə-növe, papaq-popaq, bavay-bovay, mamay-momay; türkmən dili və dialektlərində: ov-av, təmiz-tömüz, yavaş-yuvaş, xatun-xatun-xotun (6, 21-40)

Eyni durumla şor dilində də qarşılaşmaq olur: *kulun*, *kujun*, *kuzuruk*, *kümüş* (7, 14-15)

İ.Kazımov qazax, altay, qaraqalpaq və noqay dillərində *sait səslərin labiallaşma prosesinin* aktiv olduğunu nəzərə çatdırır və aşağıdakı misalları göstərir: *koçkor*, *ölön*, *tozun*, *koldo*, *köldö* (*alt*), *kulun*, *utus*, *keöbük* (*köpük*), *yüzük* (*üzük*), *bölüm*, *köpür* (*körpü*) *tütün*, *ölkö* (*ölkə*), *bötolka* (*butulka*), *kölgö* (*kölgə*), *orak* (*oraq*) və s. (qaz, q-qalp, noq.) (8, 115)

İndi isə ayrı-ayrılıqda labiallaşma hadisəsini reallaşdıran şəraiti nəzərdən keçirək:

a-o keçidi nəticəsində yaranan labiallaşma: ab>av>ov; abla>ovla>; sab>sov>so>sö.

Ümumiyyətlə, məlumdur ki, a səsindən o səsinə keçid sonrakı prosesdir. İndi bəzi türk dillərində (ədəbi dillərdə də) vaxtı ilə a səsinin iştirak etdiyi o səsinə keçid baş vermişdir. Lakin yazısı olmayan dillərdə, o cümlədən Axısqa türklərinin dilində ilkın forma qorunub saxlanmışdır. Məs.: *av*, *avçi*, *savux*, *tavux*, *alov*, *avuç*, *qaun* kimi sözlər bir daha təsdiq edir. Bu cür sözlərin **a** səsi

ilə işlənməsi qədim xüsusiyyətdir: *av*, *avcı* (DTS, s.68) Deməli, Axısqa türklərinin dilində inkişafın qeyri-adekvatlığı nəticəsində yuxarıdakı sözlərin tərkibində labiallaşma hadisəsi baş verməmiş, proses ləngiməmişdir.

Nəticədə sözün tarixən işlənən forması olduğu kimi qalmışdı: *Alavli yürəgin ataşsız yandı, Bənim həyatımın mənası anam! (X.Acarlı), Bizə güc gələməz boran, qar, savux, Qırx jildə bunları biz çox görmüşux (G.Şahin)*

Türk dilləri və dialektlərinin inkişafının müəyyən mərhələsində a-dan o-ya keçid baş vermişdir ki, bu da labializasiya hadisəsini doğurmuşdur. (9, 70)

Türkiyə türkcəsində **a**-nın sabitliyi bir çox poetik örnəklərdə də qorunaraq saxlanmışdır:

Sonra bir *avuç* su verirəm “hayrat çeşmə”den.

Saçların, ellerin, gözlerinle ölürüm

Bir avuç şii demeti ellerinde (Dağıstan Kılıçaslan).

Sararken kalbimi hasret sancısı

Kavuşmak ne tatlı o nazlı yare!.. (Ali Sevin)

Elbrus Əzizov bu hadisəni “saitlərin dəyişməsi” adlandırır: “Azərbaycan dili dialekt fonetikasının səciyyəvi xüsusiyyətlərindən biri saitlərin dəyişməsi hadisəsidir. Belə fonetik xüsusiyyət saitlər sistemində özünü göstərən *incələşmə*, *labiallaşma* və *delabiallaşma* hadisələrinin təsiri ilə yaranmışdır. (10, 118).

Delabiallaşma hadisəsi türk dillərinin dialektlərində müşahidə edilir. Bu hadisədə də səs keçidləri əsas faktor hesab edilir. Məs: *bu il (ədəbi dil variantı) – buyıl – bıyıl (dialekt variantı), dəyirman (ədəbi dil variantı) – türman – tirmən (dialekt variantı)*.

Tarixi dialektologiya baxımından XVI yüzilə aid Azərbaycan dili şivələrində **o**-laşma, yəni **a**-nın **o**-ya keçidi baş vermişdir. Sözügedən zamanda *av-avçi*, *-avçilik* sözləri müxtəlif dialektlərdə həm *av*, həm də *ov* kimi deyilmişdir. “*Av* forması ilə müqayisədə *ov* səs birləşməsi orta əsrlərdə innovasiya idi”.

Labiallaşma hadisəsini dialekt və şivələrdə yaradan bir çox səbəblər vardır. Başda M.Şirəliyev olmaqla digər dialektoloqlar da belə düşünürlər ki, bu kimi hadisənin meydana çıxmasında dilin səs sistemi ilə əlaqədar olan *fonetik şərait* (**b**, **p**, **v**, **m**, **n**, **ğ** samitlərinin təsiri) əsas şərt hesab olunur, amma bununla belə həmin hadisənin bəzi şivələrdə (məs.: Abşeron, Lənkəran) ardıcıl fonetik keyfiyyətə transformasiyasını heç də həmişə **a**-nın istifadə olunduğu fonetik mövqe (dəyişmə mövqeyi) ilə interpretasiya etmək alınmır.

Bu fikrin tərəfdarları tarixən qədim özbək dilində bu hadisənin daha çox təzahürünə əsaslanırlar. Məsələn, Azərbaycan dili ilə müqayisədə özbək dilində **o**-laşma hadisəsi geniş yayılmışdır:

Azərbaycan dili və dialektində

baba
badam
bazar
bazarçı
bala
balalamaq
balaca
baldız
balta
var
bardam
varmaq
basılmaq

Özbək dili və dialektində

bobo
bodom
bozor
bozorçı
bola
bolalamok
bolaça
boldız
bolta
bor
bordon
bormok
bosilmok¹

A.N.Kononov həmin saitlər arasında baş vermiş labiallaşmanın özbək dili və dialektlərində fəal işləndiyini İran dillərinin təsiri saymaqda, əlbəttə, haqlıdır (11, 18-19)

Ümumiyyətlə, türk dilləri və dialektlərində labiallaşmanın (a-o keçidi) tarixən qədimdir. Həmin hadisənin, fonetik dəyişikliyin qədim peçeneq dilində və XVI – XVII əsrlərdə üzü köçürülmüş oğuzlara məxsus atalar sözlərində də qaldığı fərziyyə olunur: *boy-bay, xoron-xaron, koban – kaban*, (12,158)

Beləliklə, özbək dilində özünü göstərən bu hadisə damaq və dodaq ahənginin pozulması faktı kimi qəbul edilməlidir.

“Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğəti”ndə labiallaşma hadisəsinə dair bir çox nümunələr rast gəldik: bayatlaşmaq (bocdımax) (Qazax, Cəbrayıl); nümunə: Çörəx *boqdiyif* yeyilən döylü. Bova/Buva (Balakən) – ana. *Bovam* işə gedib. – Axşamkı iclasda *buvam* da iştirak edirdi; - Buvam məni işə buyurub. Bombı (Kəlbəcər) _ bambı –dik, təpə. Mallar bombıda otdıyır (13, 83-85)

Digər örnəklər:

Ədəbi dildə

ovduq²
 ovlama
 yoman

Gəncə dialektində

avdix
 avlama (Füzuli d)
 yaman (Cəbrayıl d)

Sözgedən hadisəni substrat qalıqlar hesab edən tədqiqatçılar bizə görə yanılırlar. Əslində substrat anlayışı nə zamansa məğlub xalqın dilindən qalıb xalqın dilində ilişib qalan söz və ya ifadələrdir. Məsələn, vaxtı ilə, aşağı alman

¹ Özbək dilindən nümunələr aşağıdakı lüğətdən seçilmişdir: “Узбекско – русский словарь.

Государственное изд-во

² *Avdix* (Gəncə) – su ilə çalınmış qatıq ayran. Piçinçinin canı avdıxdı, irəhmətdiyyin oğlu yay günü avdıxsız piçin picməx olar? (ADDI, 1964: 16)

dialektinin, Berlin dialektinə təsirini misal göstərmək olar. Digər bir misal indi Azərbaycan ərazisində alban mənşəli bir çox substrat toponimlərin qalıqları: Nic (Qəbələ), Hapıt, Buduq, Qırız, Cek (Quba) – bu ayrıca bir tədqiqat mövzudur.

Biz məqalənin adında “qalıqlar” sözünü təsadüfi işlətməmişik. Məhz, görkəmli tədqiqatçı Ninel Hacıyeva həmin hadisədən (o – laşma) danışırkən orta Asiya və Qafqazın türk dilləri arealında hadisəni yaradan şəraiti aşağıdakı səbəblərdən irəli gəldiyini sübut edir.

- 1) sistem daxili səciyyə daşıyan münbit şərait;
- 2) həmin areallarda yad dillərin təsiri;
- 3) əhəlinin miqrasiyası (köçməsi) ilə nəticələnən labiallaşma (o-laşma) yayılması (14, 34)

Dialektoloji materiallarda bu hadisəni “səslilərin əvəzləşməsi” (uyğunluğu) kimi təqdim edən tədqiqatçılar da vardır. T.Hacıyev Cəbrayıl şivəsində, ümumiyyətlə, səslərin bir-birini əvəz etməsinin geniş şəkildə mövcudluğunu göstərir. Bu, müasir ədəbi dil ilə müqayisədə götürülür. Əslində, burada heç bir əvəzlənmə hadisəsi yoxdur, sadəcə olaraq dilimizin (bir az da irəli getsək, ümumiyyətlə, türk dillərinin) qədim dövrlərində mövcud olmuş səslər (müəyyən söz tərkibində) bu günkü ədəbi dilimizin normalarından fərqli olaraq öz qədim mövcudluq şəklini mühafizə etmişdir. Burada fonetik səciyyəli əvəzlənmələr deyil, fonematik əvəzlənmələr (spontak dəyişmələr) nəzərdə tutulduğu üçün səs uyğunluqları terminindən istifadə etmək məqsədə daha uyğundur.

Tofiq Hacıyevin fikrincə, *a>o* hadisəsinə ancaq Cəbrayıl şivəsinin müəyyən qrup sözlərində təsadüf olunur: *noxos, boyatı, tafout, boğarsax, bodolax, çobalamax* (əksəriyyət şivələrdə). Bu hadisə, əksərən, dodaq səssizləri ilə əlaqədar yaranır (16, 26).

Başqa dialektlərdə olduğu kimi bu hadisə Bakı dialekti üçün də xarakterikdir: *boba, doban, hova, tova, dova* (15, 18).

O-nun *a*-ya uyğun gəlməsi substrat qalıq kimi ədəbi dilin müəyyən mərhələlərində (Xətai, Vaqif və b.) də işlək olmuşdur. Məs.:

Şükr eylə, Xətai, çün səninlə
Ol şahidi – mehriban qavışdı (Xətai);
Avçısı olmuşam sən tək maralın (Vaqif).

Metod. Məqalədə dilçiliyin təsviri, müqayisəli-tarixi, etimoloji və etnolinqvistik təhlil metodlarından istifadə olunmuşdur. Bu araşdırmada dialektologiyanın elmi- nəzəri müddəalarına, türkologiyanın, eləcə də Azərbaycan və türk dilçiliyinin leksikaya dair mülahizələrinə əsaslanılmışdır.

Nəticə. Beləliklə, araşdırdığımız mövzunun tarixən qədimliyini və eləcə də yekdil fikrə gəlməyin müxtəlifliyini görə bilirik. Hadisənin yayıldığı, müxtəlif şivələrdə gerçəkləşdiyinin şahidi oluruq. (köçmə və miqrasiyalarda).

Yad dillərin təsiri bu hadisənin də substrat qalığı olduğunu sübut edir. Hansı substratın qalığı olduğu güman şəklində şərh olunmamalıdır, yəni ümumi hadisələrin qədim qaynaqlarda da mövcudluğu (DTS) müəyyənləşdirilmişdir. Böyük çoxluq türkoqların bu hadisənin İran mənşəli substratın təsiri olması faktı ilə razılaşmaq olmur. Ona görə ki, “sistem daxili xarakterli əlverişli şərait” (14, 33) bu hadisənin türk dillərinin öz daxili qanun, qaydaları nəticəsində meydana çıxdığını göstərir. Bir dialektin, ya şivənin digər dialekt və şivəyə təsirini nəzərdə tutmaq mümkündür.

Ədəbiyyat

1. Шаблюк В.Б. Функционарование термины «лабиализация» и его дериватов в учебной литературе по исторической грамматике русского языка. Филология. Вестник №2, 2007, с.297-300
2. Yusifov Mübariz. Azərbaycan dili fonetikasının əsasları. Bakı, “Elm və təhsil”, 2013, s.173
3. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. М.; Ком Книга, 2007, с.213
4. Hüseynov N. Abdullayeva İ. və b. İzahlı dilçilik terminləri lüğəti. Bakı, “Elm” nəşriyyatı, 2018, s. 418
5. Yusifov M. Oğuz qrupu türk dillərinin müqayisəli fonetikasi. Bakı, “Elm”, 1984, s.14
6. Şerbak A.M. Сравнительная фонетика тюркских языков. Л., 1970, с.21-40
7. Дыренкова Н.П. Грамматика шорского языка. М.Л., 1941, с.14-15
8. Kazımov İ. Müasir türk dillərinin müqayisəli fonetikasi. I cild, Bakı, “Elm və təhsil”, 2011, s.115
9. Kazımov İ. Axısqa türklərinin dili. Bakı, Elm, 1999, s.70
10. Əzizov Elbrus. Azərbaycan dilinin tarixi dialektologiyası. Bakı, “Elm və təhsil”, 2016, s.118
11. Кононов А.Н. Грамматика современно узбексково литературного языка. М.-Л., Изд-во АН СССР, 1960, с.18-19
12. Насыров Л.С. Становление каракалпакского общенародново разговорного языка и его диалектная Нукус – Казан: Каракалпакстан, 1976, с.158
13. Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğəti. Bircildlik. Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası Nəşriyyatı, Bakı, 1964, s.83-85
14. Гаджиева Н.З. Проблемы тюркской ареальной лингвистики. Среднеазиатский ареал. М., «Наука», 1975, с.34
15. Şirəliyev M. Bakı dialekti. AZSSR EA, Bakı, 1957, s.18
16. Akademik Tofiq Hacıyev Seçilmiş əsərləri 3, Bakı, Elm, s.26